

MED NEPRAVILNOSTJO, DVOUMNOSTJO IN STILSKOSTJO

Andreja Žele

Uvod

Z vprašanji razmejitve med normativnostjo in stilskostjo posežemo na vse skladenjske ravni – na morfološko, stavčno in besedilno. Pri iskanju in razlaganju optimalnejših rešitev je treba poudariti, da skladenjska obravnava v razponu od morfema do besedila omogoča povsem naravne prehode med leksemsko, propozicijsko (stavčno) in medpropozicijsko (besedilno) obravnavo ter hkrati pokaže na morfemske, besedne, stavčne in besedilne ubeseditvene zmožnosti jezika.¹ Izbrani primeri aktualne rabe potrjujejo, da je potrebno zlasti poznavanje pomenja uporabljenih izrazov, to se dopolnjuje s poznavanjem naravne skladnje z aktualnostno členitvijo in na koncu je pomemben tudi funkcionalni namen ubesedenega.

1 Med nepravilnostjo in stilskostjo v povedju

Raba glagolskih oblik je v precejšnji meri samoumevna pri rojenem govorniku slovenščine in lahko postane vsaj manjši problem, ko nanjo izrecno opozorimo.

1.1 Nedoločnik in namenilnik med govorom in zapisom

Pri rabi neosebni glagolskih oblik v pisni slovenščini večkrat naletimo na zadrege pri uporabi namenilnika, npr. *Grem mu reč, da grem spat*. Vzrok za omahovanje pri zapisu namenilnika je verjetno tudi povsem navadna pogovorna raba kratkega/pogovornega nedoločnika tipa *Se imaš veliko za učiti?*, ki ga sicer uporabljamo v vsakdanjem govoru in je pogovarjalna različica nedoločnika na *-ti*, vendar ga skladno s pisno normo praviloma ne zapisujemo; izjema so lahko funkcijsko in stilno zaznamovana besedila, ki poudarjajo pogovarjalnost, npr. *Imaš kaj za pojest, ker imam potem še veliko za naredit**, *še posebej za spečt** (*pomeni neknjižno rabo, ki je posledica premika naglasa pri *naredit* ali je iz *spek-ti*). Ta kratki oz. pogovorni nedoloč-

---

¹ V prispevku so seveda poleg drugih vključeni tudi temeljni jezikoslovni in jezikovni viri za slovenščino: SSKJ, SP 2001 in besedilni korpus Gigafida. Besedilni korpus je uporabljen zlasti za prikaz ažurirane rabe obravnavanih pojavov.

nik se tako v zapisu kot izgovoru lahko prekriva z namenilnikom, vendar je bistvena razlika med kratkim pogovornim nedoločnikom in namenilnikom ta, da je namenilnik normirana pisna oblika, ki izraža vsebino določenega namena v sporočilu, npr. *Najprej grem nekaj pojest, potem pa grem naredit in speč, kar sem obljubila.*² Namenilnik torej v zapisani slovenščini uporabljamo za glagoli premikanja *iti, priti, oditi*, npr. *Grem mu reč, da danes ne pridem delat*, in sploh za glagoli oz. posameznimi glagolskimi pomeni, ko le-ti v konkretnem besedilu izražajo smernost, npr. *dati, poslati, vleči v dati delat obleko, dati/poslati sina učit, Konec tedna ga vleče plesat*, in tudi v *Spravi se že enkrat spat* v pomenu 'Odidi že enkrat spat'. Našteti zgledi samo potrjujejo, da nas že namenskost oz. usmerjenost glagolskega pomena v konkretnem besedilu smiselno usmerja v rabo namenilnika, namenilnik pa izraža namensko oz. ciljno vsebino, npr. *Grem teč, hkrati pa še povedat, da jutri ne pridem.*

V zapisani slovenščini namesto kratkega pogovornega nedoločnika uporabljamo nedoločnik na *-ti* za naklonskimi glagoli želje, hotenja, čustvenega stanja: *morati, moči, nameravati, bati se* v *Mora povedati, da ne more delati, Namerava ostati, čeprav se boji povedati*, in faznimi glagoli: *začeti, nadaljevati, nehati, končati* v *Začel je študirati, Nehal je lobirati* in izrazi oz. zvezami, ki izražajo potrebo ali socialna družbena pravila: *treba je, prepovedano je, ne sme se* v *Treba je povedati, čeprav je prepovedano oz. se ne sme na silo prepričevati* ipd.

V knjižni slovenščini mora biti ob glagolih s pomenom premikanja ali umerjenosti/vodenosti namenilnik, ob večinoma naklonskih in faznih glagolih pa nedoločnik. Pogosto pa se zaradi preventivne lagodnosti ali pa hiperkorektnosti namesto namenilnika uporabi nedoločnik, npr. *Grem pisati*, čeprav se da rabo namenilnika, ki je dopolnjujoča neosebna različica nedoločniku, zelo smiselno besedilno utemeljiti.

1.2 Naklonska in razločevalnopomenska raba oblik *biti treba – biti potreba – biti potrebno – rabiti*

Utemeljena omejitev rabe določenih slovničnih oblik za izražanje določenih leksemskih pomenov, npr. *biti treba – biti potreba – biti potrebno: Je treba delati* nasproti *Je potreba, da se dela* nasproti *Ni potrebno več delati*

Pri rabi zgornjih zvez oz. oblik se premalo zavedamo zlasti pomenskih razločkov.³ Zveza *biti treba* se uporablja kot opozorilo za dejanja v nadaljevanju, prihodnosti, npr. *Temelje je treba okrepiti, Na svoje stvari jelbo treba paziti* ipd. Nasprotno pa zveza *biti potreba* izraža posledično nujnost, npr. *Pokazala se je potreba to vedeti* (nasproti: *To je treba vedeti*), *Prišel boš, če bo potreba, Ni potrebe, da bi ponavljali v celoti*; na posledično nujnost opozarja tudi zveza

2 Te ugotovitve so eksplicitno napisane tudi v vseh izdajah aktualne slovenske slovnice J. Toporišiča, od prve (1976) do četrte izdaje (2000).

3 Razprava D. Ju. Apresjana »Grammatika glagola v aktivnom slovaru russskogo jazyka«, ki je nastajala v okviru soavtorskega ruskega projekta »Prospekt aktivnogo slovarja russskogo jazyka« (2010), zagovarja, da bi morale biti vse tovrstne oblike aktualne rabe vključene v »aktivni slovar« v smislu sodobnega slovarja, ki med drugim beleži vse izkazane oblike aktualne rabe.

biti potrebno, npr. *Prišel boš, če bo potrebno* ('Če se bo izkazalo potrebno'), *Ni potrebno, da bi ponavljali v celoti*, *Vedel je resnico, zato ga je bilo potrebno uničiti*, *Dobrega športnika je potrebno ustvariti* ('To potrjujejo izkušnje'); razliko v rabi potrjujejo napačno uporabljane oblike, npr. *Dobro vedo, kaj je *potrebno* (nam. *treba*) *storiti*, *Iz negativnih izkušenj se je *potrebno* (nam. *treba*) *čim več naučiti*, *Skoraj vse je *potrebno* (nam. *treba*) *zamenjati* ipd.

V današnji vsakdanji rabi je vedno pogostejša in že zelo opazna pogovorna naklonska raba glagola *rabiti*, ko ta izgublja polni pomen in se zaradi oslabiljenega pomena lahko tudi naklonsko uporablja, npr. *Ne kmet ne mestjanar se ne rabi spravljat na ubogo žival* (Gigafida 2011, knjiž.: *Ne kmetu ne meščanu se ni treba znašati nad ubogo živaljo*), *Mene do sedaj še niso rabili šlepat po snegu* (Gigafida 2011, knjiž.: *Mene do sedaj še ni bilo potreba/potrebno vleči po snegu*). Če odmislimo možne vplive drugih jezikov, je verjetno vedno pogostejša naklonska raba glagola *rabiti* ob nedoločniku, npr. **Rabim to delati / *Ne rabim tega delati* namesto *Moram to delati / Ni mi treba tega delati* tudi družbeno pogojena oz. lahko sklepamo, da odraža neko stanje v družbi, ko je v ospredju potreba s 'potrebovati oz. rabiti' pred kakršno koli obvezo z 'morati'. V jeziku pa se to odraža tako, da sicer pomensko samostojni glagol *rabiti*, ki izraža predvsem potrebo, postopoma prevzema tudi vlogo naklonskega oz. odnosnega glagola tipa *morati* ob katerem koli drugem vsebinskem glagolu, npr. *Za šolo mora imeti novo obleko* → *Za šolo potrebuje novo obleko* → *Za šolo rabi novo obleko* → **Za šolo rabi imeti novo obleko*; prav zveza *Rabim imeti* jasno pokaže, kako glagol *rabiti* ob drugem glagolu izgublja svoj samostojni pomen, tako še nadaljujemo *Za šolo si rabi kupiti novo obleko* namesto *Za šolo si mora kupiti novo obleko*. Da raba zaenkrat ostaja predvsem v mejah pogovarjalnosti, nam razkrivajo primeri s pogovornim nedoločnikom (brez končnega -i) v t. i. v večinskem delu spletne slovenščine ki prosto komentira vsakdanje razmere, npr. **To rabim imet' za to delo* (namesto: *To moram imeti za to delo*), **Za ta poklic ne rabiš znat' vozit' avta* (namesto: *Za ta poklic ni treba znati voziti avta*). S tovrstno naklonsko rabo glagola *rabiti* se navsezadnje izgublja tudi možnost izražanja različne stopnje osebnosti oz. neosebnosti v smislu, da se sporočili *Za to delo moraš (znati) govoriti slovensko* ali *Za to delo je treba (znati) govoriti slovensko* izrazijsko poenostavi v osebno ali manj osebno **Za to rabiš (znati) govoriti slovensko*.

1.3 Močne besedotvorne težnje v smer glagolov na *-irati* in *-i(zi)rati*

Med nanovo tvorjenimi besedami so pogosti tudi glagoli na *-irati* z vponsko različico *-iz-irati*. Znani so po tem, da jim pretežno ne moremo že vnaprej, brez konkretne rabe v besedilu, določiti neomejenosti ali omejenosti trajanja oz. trenutnosti ali rezultativnosti določenega dejanja.⁴ Tako šele besedilna raba in besedilni čas določita njihovo trajanje ali trenutnost, kot kažejo zgledi: **Akcentirali** *so glavne ugotovitve*, *Vdrli so v Evropo in akulturirali dotedanje prebivalce*, *Spoznati moramo preprost proces, ki alkalizira naše telo*, *Treba je alocirati vse vire*, *Tudi na*

4 O prikazu rabe dovršnikov in nedovršnikov v slovenski skladnji je treba upoštevati več dosedanjih razprav (Korošec 1972; Schellander 1984; Toporišič 2000; Derganc 2003; 2010a).

lokalni ravni bodo **amandmirali** predloge in jih obrazložiti, Pri večjem klubu pa bi se moral najprej **ambientirati** in si izboriti mesto v prvi postavi, Želite **balirati** komunalne odpadke in ovijati bale v folijo?, Politično temo so **bulvarizirali**, Državno upravo so **centralizirali**, Starega psa so zastonj **čipirali** ipd. Danes je obrazilo *-irati* v slovenščini že samostojna tvorbeno prvina, brez posredništva nemškega *-ieren*.

Načelno se po trajanju nedovršeni pomen glagolov na *-irati* prepozna po tem, da omogoča ali že kar zahteva predponsko obrazilo, npr. *preanalizirati*, *prediskutirati*, *sfabricirati*, *sfrizirati*, *zabetonirati*, *zbombardirati*, in tovrstna raba je tudi v slovenščini vedno pogostejša (Korošec 1972: 205).

O trajanju ali netrajanju dejanja (slovnično o nedovršnosti ali dovršnosti glagolskega dejanja) torej odloča konkretni uporabljeni pomen glagola – npr. nedovršenost dejanja izraža *asfaltirati* 'polagati asfalt' nasproti dovršenosti dejanja pri *promovirati* 'slovesno podeliti doktorski naziv'. Glede na korenski pomen se o trajanju ali netrajanju dejanja, tj. o dovršnem ali nedovršnem vidu, odločamo tako, da so nekateri izmed teh glagolov nedovršni, npr. *aerizirati*, *asfaltirati*, *biljardirati*, *botanizirati*, *interesirati*, *jazzirati*, *jogirati*, *kajakirati*, *katalogizirati*, *kočirati*, *kolumnirati*, *logotipizirati*, *mafijizirati*, *ministrirati*, *moralizirati*, *muzicirati*, *pilotirati*, *špijonirati*, nekateri pa dovršni, npr. *amandmirati*, *aneksirati*, *nominirati*. Pri določenih glagolih se za dovršnost ali nedovršnost dejanja (brez možnosti vnaprejšnjega določanja) odločamo s sprotno rabo, npr. pri *adresirati*, *aromatizirati*, *atestirati*, *birmati*, *centrirati*, *datirati*. Slovar mora upoštevati, da gre današnje tvorjenje v pozitivno smer z možnostjo dvojnic tipa *abonirati/naročiti se na hrano*, *adresirati/nasloviti pismo*, *aklimatizirati/prilagoditi sobne rastline*, *alarmirati/obvestiti gasilce*, *bandažirati/obvezati roko*, *kadrovatil/kadrirati nove ljudi*, *favirati/favlati igralca*, *kočijažiti/kočirati*, *relaksirati/se/relaksati*, *slovenizirati/sloveniti pisavolimena*, *športirati/športati*, *zumirati/zumati*, *žurirati/žurati* ipd.

1.4 Glagoli z obveznim prostim morfemom

Z glagolskimi prostimi morfemi označujemo zaimenske in predložne proste morfeme. Obvezna prostomorfemskost daje tovrstnim glagolskim leksemom (nasproti neprostomorfemskim glagolom) poseben morfološki, leksemski in skladenjski položaj.⁵

1.4.1 Različni *se* v *zdraviti se*, *veseliti se*, *lotevati se*, *peljati se*, *srečati se* ...

Obvezni *se* kot obvezni morphem določenih glagolov oz. glagolskih leksemov izraža absolutno povratnost glagolskega dejanja, ne glede na udeleženca. Glagoli z obveznim *se* zasedajo vse glagolske pomenske skupine: *nahajati se*, *zgoditi se*, *pojavit se*, *obnašati se*, *sprenevedati*

5 Najbolj eksplicitno imamo glagolsko prostomorfemskost zlasti z leksemsko-skadenjskega vidika predstavljeno v razpravi *Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska postava in vezljivostne lastnosti (z normativno slovensko-nemškim vidikom)* A. Vidovič Muha in potem še v monografiji *Slovensko leksikalno pomenoslovje* iste avtorice (2000).

se, pretvarjati se, preleviti se, razrasti se; zavedati se, zmeniti se, pogovarjati se, smejati se; lotevati se, ukvarjati se; sprehajati se, potepati se, znajti se; z neimenovalniškim nosilcem so: *zdeti se (mu)*, *dozdevati se (mu)*, *gnusiti se (mu)*, *smiliti se (mu)*. Posebnost so glagolske zloženke s prvo sestavino samo-, npr. *samooklicati se*, *samouničevati se*, *samopotrjevati se*, *samozadovoljevati se*, in glagolske sestavljenke s predporskima obraziloma *na-* in *raz-*, npr. *nagledati se*, *najesti se*, *razrasti se*; ta tip prostomorfemskega *se* označuje samo povratnost dejanja v smislu 'samodelovanja'.

Nasproti npr. glagolu *umivati se*, ki ga razlagamo kot 'umivati sebe', pa *se* pri glagolih tipa *lotevati se*, *ukvarjati se*, *obotavljati se*, *obnašati se* označuje samo še povratnost in odnos do obravnavane predmetnosti ali vsebin, npr. *Loteva se zahtevnejših del*, *Ukvarja se s prestopniki*, *Obotavlja se z odgovorom in kar malo čudno se obnaša do nas* ipd. Izražanje samo čiste povratnosti pri določenih glagolih omogoča celo sklonski različici *se* ali *si*, npr. *premisлити se/si*, *upati si/se*, ali pa celo njun izpust pri *jokati (se)*, *ogledovati (si)*, *misliti (si)*.

Dvoumno so lahko razumljeni primeri *Janez se išče*, ki se jih navadno razlaga s *se* v vlogi splošnega vršilca 'Išče se Janeza', lahko pa se jih razlaga s *se* v povratnoosebni rabi v smislu 'Janez še vedno išče sebe, tj. svoj pravi jaz'.

Raba torej potrjuje, da *se* ob glagolih vedno izraža povratnost, ki se ob različnih glagolih lahko različno pomensko usmerja, npr. kot **a**) 'samopremikanje' v *premikati se* (nasproti: *premikati koga/kaj*), *utopiti se* (nasproti: *utopiti koga/kaj*), *zgubiti se* (nasproti: *zgubiti koga/kaj*) ipd., kot **b**) 'samodelovanje' v *razdajati se* (nasproti: *razdajati kaj*), *najesti se* (nasproti: *jesti kaj*), *dolgočasiti se* (nasproti: *dolgočasiti koga*) ipd., kot **c**) 'stanje (počutje)' v *bati se* (nasproti: *strašiti koga/kaj*), *veseliti se* (nasproti: */raz/veseliti koga*), *jokati se*, *kesati se*, *kujati se*, *naveličati se*, *počutiti se*, *smejati se*, *zdeti se* ipd., kot **č**) 'pojavnost' v *daniti se*, *svitati se*, *temniti se*, *kolcati se (komu)*, *zehati se (komu)* ipd., in kot **d**) 'splošnovršilska navajenost/navadnost' v primerih kot *Tod se hodi na Triglav* ipd.

Pri glagolih kot *smučati (se)* in *drsati (se)* pa je raba oz. neraba *se* že pomenskorazločevalna v smislu, da je v *On smuča/drsa* prednostni pomen 'znati/obvladovati', v *On se smuča po strminah*, *Drsa se na bližnjem jezeru* pa konkretni aktualni pomen 'voziti se'.

Vlogo samopovratnega in samodelovalnega *se* potrjujejo razmerja tipa *jasniti : jasniti se (mu)*, *bistriti : bistriti se (mu)*, *vrniti : vrniti se : vrniti se (mu)* ipd.

Samo samopovratnost *se* pomenljivo potrjujejo možne zveze s povratnoosebim zaimkom kot *pogovarjati se sam s sabo*, *ukvarjati se sam s sabo*, *smiliti se samemu sebi*; pri slednjem je isti nosilec stanja izražen z imenovalnikom in dajalnikom: *On se smili sam sebi*. V teh primerih pridevniški zaimek *sam -a -o* samo še poudari povratnost glagolskega dejanja.

Prehod glagolske dejavnosti z nosilca na prizadeto in s tem tudi glagolska prehodnost nastane v primerih *sprehajati se > sprehajati se s psom > sprehajati psa* v pomenu 'voditi psa na sprehod', smiselno pa to ne gre v primerih *sprehajati se s prijateljico > sprehajati prijateljico* (razen mogoče v primerih kot *sprehajati invalidko*, kar (še) ni izkazano v rabi).

Že ustaljene so zveze *ukvarjati se z*, *zmeniti se za*, *preleviti se v*, kjer predložni morfem uvaja prehodnost oz. vezljivost glagola.

Tudi sicer je morfem *se* kot sprožilec dvoje proste morfemskosti, npr. *hraniti – hraniti se z/s*, *interesirati – interesirati se za*, *izdajati – izdajati se za*, *izoblikovati – izoblikovati se v*, *nanašati – nanašati se na*, *ograjevati – ograjevati se od*, *poglobiti – poglobiti se v*, *preživljati – preživljati se z*, *šteti – šteti se za – šteti si v*, *zagrebsti – zagrebsti se v*, *zavzemati – zavzemati se za*, *znesti – znesti se nad* ipd. Navadno je tovrstna raba tudi stilno zaznamovana, npr. *spopasti se z nalogo* (nav. ekspir.) – 'začeti reševati, opravljati nalogo', *posloviti se od bogastva* (ekspir.) – 'nehati uporabljati, uživati bogastvo', *leviti se v diktatorja* (ekspir.) = 'postajati diktator', *oblikovati se v strokovnjaka* = 'postajati strokovnjak', *zaplesti se v polemiko* (ekspir.) = 'začeti polemiko' ipd.⁶

Tudi sicer določeni glagoli praviloma imajo ob sebi lahko tudi predložni morfem *odvrniti/odvračati od*, *opreti/opirati na*, *pretendirati na* (knjiž.)

Spremembe v frazemsko rabo so iz *udreti se v udreti jo* in že frazemi so *pokronati ga* (pog.), *ucvreti jo* (pog., ekspir.), *lomiti ga* (pog., ekspir.).

1.4.2 Napačna uporaba določenih predlogov: Čez prag, skozi vrata ... ne pa kar čez vrata

Že kar pogosto se sliši, da je *vstopil čez vrata*, da *težko diha čez nos* ipd., kar je v SP 2001 označeno kot nepravilno in v SSKJ opisano kot pogovorno, vendar razširjenost v govoru je seveda opazna in po svoje pomenljiva, saj je govor izhodišče in osnova vse rabe; kar je v govoru, lahko postopoma že posega v sicer (še) ustaljeno rabo *je stopil skozi vrata*, *težko diha skozi nos*. V teh in podobnih primerih se takoj vzpostavi razmerje med predlogoma *čez* in *skozi* in sledi pomislek, kako si razlagati zamenjavo povsem logične rabe *skozi* v zvezah kot *vstopiti skozi vrata* ali *dihati skozi nos* s predlogom *čez*. Obe besedi, tj. *skozi* in *čez*, imata lahko polno prostorsko ali časovno vrednost, kar pomeni, da lahko nastopata kot prislova, npr. *gledati/kukati skozi*, *prebiti se skozi*, *curljati skozi*, *proncati skozi*, *gledati/kukati čez*, *zdrkniti čez*, *pljuskati čez*, še pogosteje pa kot predloga, npr. *gledati skozi okno*, *gledati čez ograjo*, *nagibati se skozi okno*, *nagibati se čez okensko polico ali čez široki okenski okvir*, *zapeljati čez most in nato skozi predor*. Zamenjavo v rabi lahko povzroča delna pomenska prekrivnost, vendar kot sicer je tudi v teh primerih bistvo boljšega in natančnega izražanja in rabe skrito v pomenskih razlikah: *skozi* je slovarsko razlagan kot 'usmerjeno gibanje/premikanje/seganje v širino ali globino koga/česa' in *čez* je razlagan kot 'usmerjeno gibanje/premikanje/seganje po površini' s približno enakopomenko *preko*. Torej vzrok za zamenjavo *skozi* s *čez* je lahko površno oz. nenatančno izražanje prostorske predstave gibanja v smislu pomenske razlike 'v globino' pri *skozi* in 'po površini' pri *čez*, npr. *prepeljati čez mejo*, *mimo stroge kontrole in skozi nastavljene detektorje*. Poudarjene pomenske razlike v rabi *skozi* in *čez* razkrivajo primeri kot *nagibati se čez okensko polico skozi okno*, *plezati čez polico/prag skozi odprtino*, *stopiti čez prag in vstopiti skozi glavna vrata*, kjer

6 Navajano iz SSKJ.

nobene bližnjice tipa *nagibati se čez okno, stopiti čez vrata* niso niti pomensko niti slovnično upravičene.

Ustrezno rabo *skozi* in *čez* usmerja pomen najbližjih besed, v prvi vrsti glagola in nato še pomen najbližje predmetnosti oz. okoliščin, na katere se glagolsko dejanje navezuje, npr. *prebiti (se) skozi množico, pretlačiti/precejati skozi cedilo, curljati skozi dno, pronicati skozi podlago, zarezati skozi hlebec* nasproti npr. *zdrkniti čez naslonjalo, pljuskniti čez rob, preliti čez prilogo*; in seveda ni isto *skočiti čez razbito okno* ali *skočiti skozi razbito okno*, tudi ne *sprehoditi se skozi sobo* ali *sprehoditi se čez sobo*; vsaj po intenzivnosti dejanja se razlikujeta tudi primera *sprehoditi se skozi študijsko gradivo* nasproti *sprehoditi se čez študijsko gradivo*. Vsako malomarno ravnanje z jezikom se že čez kratek čas odrazi v govoru in lahko skozi daljši čas postopoma prodre tudi v zapis.

O predlogu *skozi* ... *skozi predor, skozi jesen, skozi zobe, skozi obravnavo* ...

Pri pogosti in široki rabi izraza je seveda tudi verjetnost večja, da raba uide, pogosto že kar mehanično, čez meje smiselnega oz. tudi pomensko upravičenega. Tako se dogaja tudi s predlogom *skozi*, ki prek prvotnega prostorskega in posledično časovnega pomena prehaja še v izražanje načina oz. sredstva, potem pa pomensko neupravičeno prestopi še v izražanje ozira oz. vzroka. Predlog *skozi* s prvotnim pomenom 'premikanja ali usmerjanja' povezuje prostor in čas, npr. *Skozi steno so vrtali predor skozi celo poletje za cesto, ki bo tekla skozi več pomembnih obmejnih krajev*. Navadno bolj opažena ali že bolj zaznamovana je raba *skozi* za izražanje načina oz. sredstva – pa tudi med temi primeri so nekateri navadnejši in z vidika prostorsko-sti čisto upravičeni, npr. *Opazoval je skozi daljnogled in skozi zobe govoril nekaj nerazločnega*, nasproti vsaj stilno nerodni pa pogosto zapisani ugotovitvi *Pisatelj se izpoveduje skozi svoje like*. Neko stopnjo ustaljenosti potrjujejo znane rečenice, da *Svet gleda skozi rožnata očala* ali *skozi prizmo današnjega okusa* in zelo pogovarjalna, da *Gostinci obravnavajo goste samo skozi denar*; slednji primer je pomensko še najbolj sporen, ker ne izraža načina, temveč ozir, torej bi bilo bolj prav, da *Gostinci obravnavajo goste samo glede na denar*.

Pogosta raba predloga *skozi* se je ravno zaradi njegovega prvotno prostorskega in posledično tudi časovnega pomena ustalila ob pogosto rabljenih besedah, ki so motivirane iz glagolov, npr. *igra, delo, kritika* v zvezah kot *učenje skozi igro* (bolje: *učenje v/pri igri*), *izboljšave skozi delo* (bolje: *izboljšave v/pri delu*) ali povedih *Veliko se da naučiti skozi delo in igro* (bolje: [...]
v/pri delu in igri), *Postopoma se spreminja, kar so skozi kritike kontinuitete izražali dočerajšnji opozicionalci* ('[...] v kritikah kontinuitete [...]'). Pomensko neupravičena in s tem tudi nepravilna raba predloga *skozi* je pri izražanju vzroka v *Postali so znani skozi svoje delo in igro* (namesto: *Postali so znani zaradi svojega dela in igre*), *Znan je samo skozi kritiko nasprotnikov* (namesto: *Znan je samo zaradi kritike nasprotnikov*), kar opozarjata tudi razlagalni slovar (SSKJ) in pravopis (SP 2001).

2 Od povedja na udeležence – ko je tudi *nič* besednovrstno različen

2.1 Besednovrstna različnost obglagolskega *niča*

Beseda *nič* in njena raba je šolski primer, kako se enakoizraznica v prvem sklonu oz. imenovalniku lahko vede kot samostalnik ali pridevnik ali prislov, in izbrani besedni vrsti primerne so tudi njene vloge v stavčni povedi. *Nič* je tako enkrat v vlogi samostalnika sklonsko pregiben ali pa v vlogi števnikar ali prislova nepregiben oz. samo v imenovalniški obliki. Samostalniška raba torej izkazuje sklonske oblike, npr.:

Nič se ni spremenilo, ker tam že dolgo ni več ničesar, Ničesar več nimajo in tako tudi niso mogli ničesar spreminjati, Tu ni našel ničesar in se tudi ničemur več ne čudi, V ničemer si nista podobna in zato si tudi o ničemer nimata kaj povedati, Z ničimer ne more poravnati škode. Tipično samostalniška je tudi oblika in raba *nič -ø -a* (kot npr. *jaz -ø -a*) v smislu *Kar je svoj čas ustvaril iz ničā, je sčasoma tudi šlo v nič*. Pridevniška raba je hkrati tudi števnika oz. količinska raba, čeprav v bistvu izraža pomanjkanje oz. odsotnost tistega, kar opisujemo, npr. *Nič novega ni povedal, Z nič denarja se ne da nič koristnega dobiti, Skoraj nič žensk ni v vladi*, v vlogi števnikar je tudi v primerih *Vsako število, deljeno z nič, je neskončno, Tekma se je končala z ena proti nič, Ena nič zame!* Prislovna nesklonljiva raba je v primerih kot *Ta nasvet pa ni nič vreden, Čisto nič si nista podobna, Prav nič se ji ne pozna, da je hodila v šole, Bolezen se mu nič ne pozna, pa tudi nič se je ne boji, Naj nič ne skrbi, saj je vse pod kontrolo!* Samo nesklonljiv je tudi *nič* v povedku, in sicer kot povedkovo določilo za glagolom *biti*, npr. *To je vse skupaj nič oz. To ni nič, On je zanjo nič ...* in še medmetna raba, npr. *Nič, najbolje bo, da tu končam naštevanje!*

Malo zahtevnejši bralec pa si vse zgoraj napisano lahko razloži tudi s pregledno predstavitvijo besede *nič* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) in v *Slovenskem pravopisu* (SP 2001). Bistveno je, da pri rabi upoštevamo hibridno obnašanje besede *nič* kot izraza z več pomen-skimi in skladijskimi vlogami, ki omogočajo, da ga enkrat uporabljamo kot samostalnik in drugič kot pridevnik ali prislov, in ga zato enkrat sklanjamo in drugič ne.

3 Dvoumnost z deiktichnostjo

3.1 Raba povratnosvojilnega zaimka *svoj -a -e*

Poleg povratnoosebnega *se* je raba povratnosvojilnega zaimka *svoj -a -e* eden izmed tistih jezikovnih pojavov, ki nakazujejo možnost vsaj delnega upoštevanja tudi vrojenega človekovega sporazumevalnega vedēnja in sploh možnost nekega prirojenega jezikovnega znanja; oboje se potrjuje s tem, da pri navadni rabi slovenščine kot maternega jezika, tudi brez posebnega jezikovnega učenja, skoraj ni mogoče najti zvez tipa *krasti svoj denar* ali *vrniti svoj denar* ipd.

Sicer pa povratnosvojilni zaimki izražajo najširšo svojino, tj. za vse tri osebe in števila, in zato so tudi sorazmerno pogosto rabljeni. Slovenska slovnica (⁴2000) pa jih opredeljuje kot zaimke, ki v stavčni povedi izražajo lastnino osebka, npr. *Peter je dodelal svoje, oddal svoj delež in odšel.*

Poleg tega osnovnega izhodiščnega pravila se raba povratnosvojljnega *svoj* osmišlja šele v konkretnem sobesedilu, zato je lahko glede na drugo uporabljeno besedje tudi odvečna, npr. *Mati je objokovala odhod (svojega) sina, Tone pogosto sanja o (svojih) prijateljih oz. Tonetu se pogosto sanja o (svojih) prijateljih.*⁷ Prav slednja primera pa dokazujeta, da je vršilec dejanja ali nosilec dejanja oz. stanja, na katerega se povratnosvojljni zaimek *svoj* navezuje, sicer najpogosteje v imenovalniškem osebku, lahko pa je tudi v katerem izmed drugih stranskih sklonov, npr. v dajalniku, npr. *Uredi si svoje stvari.*

Prednost imenovalniškega osebka pri povezavi s povratnosvojljnimi *svoj -a -e* se ohrani tudi, ko se v isti stavčni povedi vsaj za nekatere dvoumno križata dve sporočili, npr. *Peter je Špeli prepovedal govoriti o svojih problemih*, kjer se zveza *svoje probleme* prednostno navezuje na *Petra*, vendar v teh primerih slovenščina navadno razdvoumlja z razvezavo v *Peter je Špeli prepovedal, da bi (ona) govorila o njegovih problemih* ali *Peter je Špeli prepovedal, da bi (ona) govorila o svojih problemih.*⁸

Izjema so npr. ustaljene zveze *svoje mesto* ali *svoj čas* v pomenih 'pravo mesto' ali 'pravi čas', ki so logično in izkušnjsko vedno smiselno uporabljane v sporočilih kot *Daj stol na svoje mesto* 'na pravo mesto' ali *Tudi to bo zagotovo prišlo ob svojem času* 'pravem času'. Prava frazemska raba pa je npr. *Imajo ga za človeka na svojem mestu* ipd. Ravno raba zaimka *svoj* tudi dokazuje, da imajo pri smiselni besedilni rabi pomembno vlogo sobesedilo, širši kontekst in pragmatični vidik.⁹

Pri oslavljanju oz. nagovarjanju se rahlo ekspresivno in poudarjalno uporablja *svoj* v primerih kot *Ti pa delaj svoje delo!*, *Kar obdrži svoje nasvete*, medtem ko današnji oglaševalski uzus prakticira tudi rabo *vaš*, npr. *Niste zadovoljni z vašo postavo?*, *Zaupajte nam vaše želje in ideje!*

Odvisno od zelene stopnje poudarjanja oz. ločevanja lastnine med vključenimi udeleženci, lahko sicer sporočilno enakovredne povedi oblikujemo takole: *Vsak od naju naj pove svoje mnenje* : *Jaz bom povedal svoje mnenje, ti pa daj svoje* : *Jaz bom povedal moje mnenje, ti pa povej tvoje* itd.

7 Pri obravnavi navezovanja povratnostnih prvin Orešnik (1992: 83–109) obravnava možnostno stopnjo rabe in sploh stopnjo smiselnosti zgledov kot *Janezu se blede o sebi in svojih, Janeza skrbi zase in za svoje nasproti *Janezu se blede o njem (samem) in o njegovih, *Janeza skrbi zanj (za njega samega) in za njegove*, kjer sem z zvezdico označila dvoumne in le zasilno (zgolj sobesedilno) sprejemljive zglede. Imenovalnik z vlogo prizadeto pa različice smiselno dopušča, npr. *Micka je bila občudovana zaradi svojih/njenih uhanov.*

8 Omejitve svojine oz. posledično tudi lastnosti izražajo slovarske razlage (gl. SSKJ) pri iztočnicah npr. *svoj, lasten, sam* ipd. *Slovenska slovnica* (2000) povratnosvojljne zaimke opredeljuje kot tiste, ki v stavčni povedi izražajo lastnino osebka.

9 Navezovanje je tista besedilotvorna prvina v maternem jeziku, ki bi mogoče že sodila v tisti prirojeni del jezikovnega znanja, ki oživi že pri stiku otroka z jezikom.

3.2 Oziralna raba *ki* in *kateri*

Samoumevni del deiktčnosti je oziralnost. Tako se v zapisani slovenščini, pa tudi sicer lahko najdemo v dvomih, kdaj pri uvajanju oziralnih odvisnih stavkov uporabiti *ki* in kdaj *kateri*. Zadrega je posledica zmotnega prepričanja, da je *ki* samo glasovni okrnjenec zaimka *kateri*, in zato naj bi bila raba *ki* bolj pogovorna, v zbornem oz. zapisanem jeziku pa naj bi jo nadomestil *kateri* (Toporišič 2000: 335; Cazinkić 2001: 69). Poleg tega se v pogovornem jeziku *ki* navadno govorno prekriva z reduciranimi veznikoma *ker* in *ko*.

Malo zahtevnejši bralci in pisci so verjetno že ugotovili, da je raba obeh oziralnikov v oziralnih prilastkovih odvisnikih dobro in ustrezno prikazana v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) pod iztočnicami *ki* in *kateri*. In če ima *ki* v današnji zborni slovenščini samo vlogo oziralnika, pa je *kateri* enakoizrazen še z vprašalnim zaimkom *kateri* in s poljubnostnim zaimkom *kateri*. Stava uvajalnega oziralnika *ki* v prvenstveni vezniški vlogi je namreč vezana na začetek odvisnika, medtem ko je stava zaimka *kateri* v bolj samozadostni oziralnonavezovalni vlogi manj vezana oz. se lahko prilagaja tudi členitvi po aktualnosti.¹⁰

Ki in *kateri* sta torej lahko opredeljena kot oziralnika, ker uvajata oziralne odvisne stavke, npr. *To je človek, ki je govoril*, *To je človek, ki ga iščem / ki mu dolgujem*, *To je stvar, ki jo iščem*, *To je človek, po katerem si spraševal*. V prvem zgledu (*To je človek, ki je govoril*) ima *ki* samo vezniško vlogo oziralnosti, medtem ko imajo zveze *ki ga*, *ki mu* in *ki jo* v zgledih *To je človek, ki ga iščem / ki mu dolgujem*, *To je stvar, ki jo iščem* vezniško in zaimensko navezovalno vlogo; vezniška vloga pripada *ki*, navezovalna pa osebnim zaimkom *ga*, *mu*, *jo*. Zaimek *kateri* skupaj s predlogom pa nadomešča samostalnik oz. vsebino, ki jo označuje samostalnik, npr. *To je človek, po katerem si spraševal*, *So stvari, o katerih bi se hotel pogovoriti s tabo* ipd. Glede na našeto torej poznamo samo vezniški oziralni *ki*, ki ima samo vezniško vlogo, npr. *Pes, ki laja, ne grize*, in pa zaimkovne *ki ga*, *ki mu*, *ki jo*, ki zaradi sestavljenosti združujejo vlogi veznika (*ki*) in navezovalnega osebnega zaimka (*ga*, *mu*, *jo*). Zaimek *kateri* v vezniški vlogi navadno uporabljamo s predlogom, ki zaimku doda ali poudari oziralnost: *za katerega, na/o/pri/v katerem, s katerim* ipd., in v teh primerih bi bila raba sestavljenega oziralnika *ki + osebni zaimek* nerodna oz. nenavadna, npr. *To je hotel, ki smo v njem prenočili* namesto ustrežnejše in navadnejše *To je hotel, v katerem smo prenočili*.

Oziralna raba *ki* in *kateri* je torej pretežno dopolnjevalna in neprekrivna: *kateri* se navadno rabi s predlogi oz. predložno (*za katerega, na/o/pri/v katerem, s katerim*), npr. *To so problemi, o katerih noče govoriti* (manj navadno je: *To so problemi, ki o njih noče govoriti*), in *ki* se navadno rabi v imenovalniku in vseh drugih nepredložnih sklonih, npr. *To je ta, ki se vsega boji*, *Igralci, ki tu nastopajo, so amaterji*, *Povabil je samo tiste, ki jih že dolgo pozna* (manj navadno oz. že zastarelo pa je: *To je ta, kateri se vsega boji*, *Igralci, kateri tu nastopajo, so amaterji*, *Povabil je samo tiste, katere že dolgo pozna*).

¹⁰ Širše ali splošno jeziko(slo)vno to potrjuje tudi Halliday (1994: 226–227, 323) z vlogami zaimensko-vezniškega *which*.

Pozorni pa moramo biti tudi na možnost pomenskega ločevanja med *Ta je tisti*, **ki mu vse pove** nasproti *Ta je tisti*, **kateremu vse pove**, vendar tovrstni primeri v besedilu ali širšem kontekstu vedno postanejo enoumni. Dvoumnosti s **ki** v primerih *Mati mojega znanca*, **ki zdaj živi v Ljubljani** se rešujejo z uporabo **kateri**: *Mati mojega znanca*, **katera zdaj živi v Ljubljani** ali *Mati mojega znanca*, **kateri zdaj živi v Ljubljani**. Samo pri nepredložnih odvisnih sklonih lahko še najbolj upravičeno govorimo tudi o stilni uporabi obeh oziralnikov – v teh primerih je namreč raba oziralnega sestavljenega **ki + osebni zaimek** in oziralnega zaimka **kateri** lahko zamenljiva oz. nadomestna, npr. *Govori o stvarih*, **ki jih ne pozna** (manj navadno je: *Govori o stvarih*, **katerih ne pozna** in bolj navadna različica *Govori o stvarih*, **o katerih ne ve skoraj nič**) ipd.

4 Med normativnostjo in stilskostjo pri pretvorbi govornega v zapisano

Sklop je pretvorba, ki se zgodi pri prehodu od govornega k zapisanemu. Sklapanje besed in raba sklopov je navidez obrobni pojav, ki pa zaradi opazno pogostejše uporabe postaja aktualen. Sklop, ki ga sploh ne zaznamo kot kakršno koli posebnost, je npr. *seveda*, v rabi že bolj čustveno označen je *nebodigatreba*, na povsem običajni *nasvidenje* pa smo postali pozorni, ko ga je ena izmed televizijskih voditeljic v govoru razvezovala v *na snidenje*, ipd. Sklop je torej zaporedje dveh ali več besed, vzetih neposredno iz govora, ki jih z namenom večjega učinka in vpliva zapišemo skupaj in uporabimo v besedni zvezi ali stavčno, npr. *mim'grede kafe*, *kva-tebriga bend*, *Bikofe*, *Itak.si*, *Simobil*, *Taklemamo*, *Celhalozanič*. Že navedeni zgledi iz današnje rabe dovolj jasno nakazujejo, da sklope v vlogi enobesednih pogovarjalnih priložnostnic uporabljamo oz. zapisujemo v namenskih besedilih, kot so oglasi, pa tudi v publicističnih besedilih s sproščujočo, kramljajočo vsebino. Prvine slengovskega govora v sklopu pritegnejo pozornost potencialnega kupca v občnih in lastnih poimenovanjih ali opisih tipa *pica date-kap*, *bar Bikofe*, *mim'grede kafe*, *malica k'rneki*, *čistomimo/čistbrezveze zabava*, *ortounulo mobi*, *dofula ponudba*, *unulo pripravljen*, *paket trizame*, *tvojihpetminut agencija*, *nočindan trgovina* ...

Sklapanje, ki je dandanes že uveljavljeno in tudi učinkovito izrabljeno zlasti v komercialne namene, npr. v učinkovitem nagovarjanju oz. oglaševanju, kaže na neobremenjen način izražanja (tudi) v zapisanem jeziku; sklopi so tudi lep primer vnašanja vsakodnevne govornice v pisani jezik in so zato nezaznamovane tipične prvine zlasti pragmatičnega diskurza. Vsekakor pa je smiselno učinkovita raba sklopov v zapisanem jeziku omejena, zato zahteva jezikovno bolj ozaveščenega pisca, ki zna presoditi, v katerih besedilih in s kakšnim namenom bo določeni sklop uporabil.

Sklep

Prikazani morfemsko-skladenjski primeri možne mejne rabe vsaj posredno potrjujejo tudi, da je cilj čim boljše jezikovne funkcionalnosti in jezikovne kompetentnosti sploh biti najprej večjezičen v lastnem jeziku v smislu, da znamo čim boljše ločevati med narečno, pogovorno

in zapisano rabo slovenščine. In če je to na začetku vsaj do neke mere še zavestna obremenitev, nas že v naslednji stopnji začenja osvobajati kot govorca in pisca, saj večjezičen v lastnem jeziku pomeni pravzaprav biti svoboden in hkrati ustvarjalen v lastnem jeziku.

Literatura in viri

- APRESJAN, Jurij D., 2010: Grammatika glagola v aktivnom slovare ruskogo jazyka. *Prospekt aktivnogo slovarja ruskogo jazyka*. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur.
- CAZINKIČ, Robert, 2001: Kategorizacija in razvrstitev oziralnikov ki in kateri. *Slavistična revija* 49/1–2. 55–73.
- DERGANČ, Aleksandra, 2003: Nekateri razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 51/posebna številka. 67–79.
- , 2010a: Še nekatere razlike v rabi glagolskih vidov v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 58/1. 73–80.
- Gigafida = <<http://www.gigafida.net>>
- HALLIDAY, M. A. K., ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- KOROŠEC, Tomo, 1972: Nekateri slovenski nedovršni glagoli v dovršni funkciji. *VIII. Seminar SJLK*. 202–215.
- OREŠNIK, Janez, 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Dela 37. Ljubljana: SAZU.
- SCHELLANDER, Anton, 1984: Glagolski vid v luči sodobnih teoretskih razmišljanj in kali njegovega zapažnja v Bohoričevi slovnici. *Slavistična revija* 32/3. 223–230.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. Jože Toporišič idr. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (izd.) – Založba ZRC (zal.).
- SSKJ 1970–1991, ²2014 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (izd.) – Državna založba Slovenije (zal.).
- TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska postava in vezljivostne lastnosti (Z normativno slovensko-nemškim vidikom). *Slavistična revija* 41/1. 161–192.
- , 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.